

(ב) שאלה שניה – פִּעֲנִין "הכל בידי שמים חוץ מִירֵאת שָׁמַיִם".¹

תשובה – כל מה² שֶׁאִמְרַת אֵתָהּ, כִּי³ כָּל מַעֲשֵׂה בְּנֵי הָאָדָם אֵינוֹ³ בְּגִזְרָה מִלְּפָנֵי הַבּוֹרָא⁴ – הוּא הָאֱמֶת שֶׁאֵין בּוֹ⁵ דְּפִי, וּלְפִיכָךְ נֹתֵנִין לוֹ שָׂכָר אִם הֵלךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבָה⁶, וְנִפְרָעִין מִמֶּנּוּ אִם הֵלךְ בְּדֶרֶךְ רָעָה. וְכָל מַעֲשֵׂה בְּנֵי אָדָם⁷ בְּכָלֵל יֵרֵאת ה' הִיא⁸, וְסוֹף כָּל דָּבָר וְדָבָר מִמַּעֲשֵׂה בְּנֵי הָאָדָם בָּא לִידֵי מִצְוָה אוֹ לִידֵי עֲבָרָה. וְזֶה⁹ שֶׁאָמְרוּ חֲז"ל¹⁰: "הכל בידי שמים"² – בְּמִנְהַגוֹ שֶׁלְעוֹלָם¹¹ וְתוֹלְדוֹתוֹ¹² וְטַבְעוֹ, כְּגוֹן מִינֵי אֵילָנוֹת וְחַיִּוֹת וְנִפְשׁוֹת וּמַדְעוֹת¹³ וְגִלְגָּלִים וּמַלְאָכִים, הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם. וְכָבֵד הִרְחַבְנוּ בְּעֵנֶיךָ זֶה בְּפִירוּשׁ אָבוֹת¹⁴, וְהַבֵּאֵנוּ רְאִיוֹת, וְכֵן בִּתְחִלַּת הַחֲבוּר הַגָּדוֹל¹⁵ אֲשֶׁר חֲבַרְנוּ לְכָל¹⁶ הַמִּצְוֹת. וְכָל הַמִּנִּיחַ דְּבָרִים שֶׁבְּאֲרָנוּ, שֶׁהֵן בְּנוֹיִין עַל

בבירור שנוסח א נכון, ואין כאן אלא איגרת אחת, הכוללת שלוש תשובות, והרמב"ם מזכיר בקצרה בלשונו את השאלות (הש' לעיל עמ' קצ"ה).

1. ברכות לג: 2. ב"א לית. 3. נ"א: אינם. ונ"א (מ'מעשה): מעשי בני האדם אינם. 4. בנ"א נוסף: יתעלה. 5. נ"א: בה. 6. נ"א: הטובה (ולפי"ז יש לנקד: בדרך). וע' בהערות המשלימות. 7. נ"א: האדם. 8. נראה שצ"ל: הוא. נ"א (מ'ה'): שמים הם. 9. א: וזהו. 10. נ"א: חכמים. ונ"א: רבותינו ז"ל. 11. א: של עולם. ודרך הכתיבה של הרמב"ם ככפנים, ע' לעיל הערה 32, וכע"ז במקומות נוספים להלן. 12. בנ"א לית. ונ"א: ותולדותיו. 13. = והשכלים. והכוונה ל'שכל בכח' של האדם, ע' הקדמת המשנה עמ' ס"ח, ע"ז. ו'נפשות' נראה דהיינו שאר בעלי החיים: עופות, רמשים ודגים, ע' הל' יסודי התורה ד, א (או: הנפש החיונית שבאדם, שהוא משתתף בה עם שאר בעלי החיים, שם הל' ח'). ובנ"א לית 'נפשות'. ומכל מקום מנויות כאן מלמטה למעלה כל דרגות החיים שמעל הדומם, ע' שם ב, ג (וגם ג, ט). 14. נ"א: מסכת אבות. ונ"א: משנת מסכת אבות. והכוונה בעיקר להקדמת המסכת, שמונה פרקים, פרק ח' (וע' גם בגוף הפירוש א, יג, ושם ג, יח"ט, ושם ד, כח). 15. בהל' תשובה פ"ה ואילך (כל ספר המדע נקרא 'תחילת' החיבור, כי בו מבוארים הענינים השורשיים-היסודיים, ההתחלות של התורה). 16. נ"א: בכל. 17. נ"א

שורה 4 אם הלך בדרך רעה – ע' הערה 6, ואם נ"א הוא העיקרי – יש לפרש את הבדל הלשון (בדרך הטובה – בדרך רעה) על פי האמור בשמונה פרקים, ראש פ"ד, שהדרך הטובה ממוצעת בין שתי דרכים רעות, ע"ש.

שורה 4 וכל מעשה בני אדם בכלל יראת ה' וכו' – ע' שמונה פרקים פ"ה, הל' דעות ג, ב"ג.

שורה 8 וכבר הרחבנו בענין זה בפירוש אבות וכו' – וע' עוד להלן תפז, 3, ובהערות המשלימות שם.

שורה 10 וכל המניח דברים שביארנו וכו' אחת על פשטה וכו' – ע' להלן תפח, 7.

יסודי עולם, והולך ומחפש בהגדה או במדרש¹⁷ או בדברי אחד מן הגאונים ז"ל, עד שימצא מלה אחת על פשטה¹⁸, ישיב בה על דברינו שהן דברי דעת ותבונה - אינו אלא מאבד עצמו לדעת, ודי לו מה שיעשה בנפשו¹⁹.

— וזה שאמר לה רבה: "בתו של פלוני²⁰ לפלוני וממון²¹ פלוני לפלוני"²² - אם גזרה²³ השנה בכל היא²⁴, והדברים כפשטן²⁵, למה נאמר בתורה²⁶: "פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה" "ואיש אחר יחללנו"? וכי יש בעולם בעל דעה, יסתפק לו דבר זה אחר מה שכתוב בתורה? אלא כך ראוי למי שהוא מבין, ולבו נכון למול דרך האמת: שישים ענין זה המפרש בתורה עקר, ויסוד שלא יהרס, ויתד תקועה שלא תמיש²⁷, וכשימצא פסוק מדברי הנביאים או דבר²⁸ חלק על עקר זה וסותר ענין²⁹ זה - ידרש ויבקש בעין לבו, עד שיבין דברי הנביא או דברי³⁰ החכם: אם יצאו³¹ דבריהם מכונים כענין המפרש בתורה - הרי מוטב, ואם לאו - יאמר: דברי הנביא הזה, או דברי חכם זה, איני יודע דברים שבגון³², ואינן על פשוטן³³. וזה שאמרו חז"ל³⁴: "בתו של פלוני³⁵ לפלוני" - דרך שקר או דרך פרענות הוא זה. שאם עשה זה האיש או זאת האשה מצוה שראוי לתן שכרה בהן³⁶ זווג יפה ומשבח - הקב"ה מזווגן זה לזה. וכן אם ראוי לפרע מהן בזווג שתהא בו מלחמה וקטטה³⁷ תמיד - מזווגן. וזה כענין שאמרו³⁸: "אפלו ממזר אחד בסוף

(מ'בהגדה): בהגדה מן ההגדות או במדרש מן המדרשות (נ"א: המדרשים). 18. .. לפי פשטה. נ"א: פשוטה (ר' להלן שורה 15). ובנ"א לית מ'על. 19. כלומר: מה שיעולל לנפשו כזה. נ"א: (מ'שיעשה): שעשה בנפשו. ונ"א: שעשה לנפשו. 20. ונ"א (מ'בתו): בת פלוני. אך להלן שורה 15 כבפנים. 21. בנ"א נוסף: של. 22. מועד קטן יח: 23. א: גזרת. 24. בנ"א נוסף: זו. 25. נ"א: כפשטן. 26. דברים כ, ו' (בסדר הפוך, והרמב"ם נקט לפי סדר המאמר 'בת פלוני לפלוני וממון פלוני לפלוני'). 27. נ"א: תמוש. ונ"א (מ'תקועה): התקועה אשר לא תמוט. 28. נ"א: רז"ל. 29. נ"א: בנין. 30. בנ"א לית. 31. אולי יש לקרוא: יצאו. נ"א: ימצא. 32. = שבתוכם. 33. נ"א (מ'דברים): אותם ודברים שכגו הם ואינם על פשוטיהם. 34. נ"א (מ'שאמרו): שאמר החכם. 35. ע' לעיל הערה 20. 36. נראה שצ"ל: להן (או [מ'שכרה]: שכון בה). 37. נ"א (מ'שתהא): שתהיה (נ"א: שיהיה) בו קטטה ומלחמה. 38. בנ"א נוסף:

שורה 12 בעין ליבו - ע' להלן תקמג, 4, ובהערות המשלימות שם.
שורה 14 איני יודע דברים שבגון ואינן על פשוטן - ע' להלן תפת, 10, שמז, 2-18, ובהערות המשלימות שם.

העולם וממזרת אחת בסוף העולם הקב"ה מביאן ומזוגן זה לזה". ואין דבר זה שוה בכל³⁹, אלא לאלו שנתחייבו או שזכו, כמו שיישר⁴⁰ בעיני האלהים.

וכל אלו הדברים בנויים על מה שפרשנו באבות⁴¹, כמו שהבנת. וחקם גדול אתה, ולב מבין יש לה, שהפכת⁴² הדברים, וידעת דרך הישירה.

(ג) שאלה שלישית – על אלו הישמעאלים שאמרת אתה אינן עובדי עבודה זרה, ואמר לה רבה כי הן עובדי עבודה זרה, והאבנים שמשליכין בתרפותן² הן למרקוליס³, והשיב אותה שלא כהגון עד שנתעצבת אל לבך ונכלמת, וקרא עליה: "ענה כסיל כאולתו"⁴.

10 תשובה – אלו הישמעאלים אינן עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה מפיהן ומלבן, ומיחדין לאל יחוד כראוי⁵, יחוד שאין בו דפי. ולא מפני שהן משקרין עלינו ומכזבין, ואומרין שאנו נאמר שיש לאל בן – נכזב כן אנחנו עליהן ונאמר שהן עובדי עבודה זרה. התורה העידה עליהן⁶: "אשר פיהם דבר שוא"⁷, והיא העידה עלינו⁸: "שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית". 15

ואם יאמר אדם שהבית שהן מקלסין אותו בית עבודה זרה הוא, ועבודה זרה צפונה בתוכו, שהיו עובדין אותה אבותיהן באותו הבית⁹ – מה בכך? אלו המשתחווין כנגדו היום אין לבן אלא¹⁰ לשמים, וכבר אמרו חכמים בסנהדרין¹, שאם השתחוה אדם לעבודה¹² זרה וסבור¹³ שהוא בית הכנסת – הרי לבו מסור לשמים. וכן אלו הישמעאלים היום כלם, טף ונשים,

רבתינו ז"ל. ירושלמי קידושין פ"ג ה"ד, בראשית רבה סה, ב. 39. א: השוה בכל אלו. 40. נ"א: שיישר. 41. נ"א: בפירוש מסכת אבות. 42. נ"א: שהבנת. 1. נ"א: שאינן. 2. במקום פולחנם, ע' עבודה זרה כט: 3. נ"א: למרקלוס. אך בפיהם"ש כ"י הרמב"ם (סנהדרין ז, ו) כבפנים. 4. משלי כו, ה. 5. כנ"א לית מיחוד. 6. תהילים קמד, ח ('תורה' במוכן רחב: תנ"ך). 7. כנ"א נוסף: וימינם ימין שקר. 8. צפניה ג, יג. 9. כנ"א לית מ'באותו. 10. כ"א לית. 11. דף סא: 12. נ"א: לבית עבודה. 13. נ"א: וכסבור.

שורה 2 כמו שיישר בעיני האלהים – ע' להלן תפז, 17, הל' תשובה ג, ב, שם ו, א, מו"נ ח"ג פ"ז (עמ' תכ"ו, תכ"ח).

שורה 10 אלו הישמעאלים אינן עובדי עבודה זרה וכו' – ע' לעיל רטו, 13 בהערות המשלימות.